

Eo Wijers Prijsvraag 2019-2020

Verrukkelijk landschap – naar een aantrekkelijk en vitaal platteland Regio Kempen en Hooge Heide

Na twee dagen jureren trekt de landelijke jury een kraakheldere conclusie. Voor een doorbraak in het denken over het platteland zijn volgens voorzitter Bart Krol, ruimtelijk ontwerper Marco Vermeulen en landschapsarchitect Jannemarie de Jonge in de eerste plaats twee onderwerpen van belang: de hervorming van ons watersysteem en het raadsel van de governance. Om nu echt stappen te maken in de omslag naar een duurzame en circulaire landbouw, op een manier die aldus de prijsvraagopgave, ‘zowel de voedselproductie als de verblijfskwaliteit van het landschap versterkt’, moeten die twee vraagstukken van accurate antwoorden worden voorzien. Alleen zo krijgen we het door de Eo Wijersstichting gewenste en door de twaalf finalisten geschetste ‘verrukkelijke landschap’ voor elkaar.

Om met de governancevraag te beginnen: afgaande op de plannen die de jury kreeg voorgeschoteld ligt de oplossing verborgen in de vorming van ‘commons’. In dit aloude principe slaan uiteenlopende partijen de handen ineen en dragen zij gezamenlijk verantwoordelijkheid voor een publiek goed. In deze editie van de Eo Wijersprijsvraag laat dit publieke goed zich het beste omschrijven als een hernieuwde balans tussen landschap, natuur en economische activiteiten.

Die balans is niet zomaar gevonden. Om de complexiteit van die zoektocht het hoofd te bieden, wenden meerdere inzenders zich tot coöperatieve organisatievormen waarmee tegengestelde belangen overbrugd worden, financiële stromen op gang komen en doorzettingsmacht gegarandeerd is. Het ene team spreekt van een ‘waardencommissie’, andere inzenders noemen het een ‘schakelkast’, en weer een ander team grijpt terug op de middeleeuwse ‘marken’.

Stuk voor stuk zien ze in commonvorming de sleutel om grootse veranderingen, zoals een natuurinclusieve landbouw, een hervormde relatie tussen stad en land en de totstandkoming van een verrukkelijk landschap voor elkaar te krijgen. Ze bevinden zich in goed gezelschap: de beroemde Britse activist en schrijver George Monbiot stelt in zijn laatste boek ‘Out of the Wreckage’ dat we samen en op basis van een gemeenschappelijk verlangen, oplossingen moeten vinden voor de vraagstukken van deze tijd.

Commons hebben de meeste kans van slagen als ze georganiseerd zijn rondom een concreet vraagstuk. In de plattelandsdiscussie is dat volgens de jury de herziening van het watersysteem – of het nu gaat om droogte op de hoge zandgronden, CO₂-uitstoot en bodemdaling in de lage veengebieden, erosie op de Limburgse lösshellingen of de gestage verzilting van vruchtbare klei, het staat buiten kijf dat we op een andere manier met het water (en in het kielzog met de bodem) moeten omgaan. Zo dienen we bijvoorbeeld over te gaan op een regime waarin de opvang

EO WIJERS
STICHTING

en het vasthouden van water centraal staat – en niet het zo snel mogelijk afvoeren, wat decennialang het leidende principe was. Dit geldt niet alleen voor Nederland, maar voor de gehele Noordwest-Europese delta.

De teams in de Brabantse regio Kempen en Grootte Heide hebben bergen werk verzet. Volgens de juryleden hebben ze lovenswaardige pogingen ondernomen om in het gebied coalities te sluiten – met boeren, overheden, natuurorganisaties, experts –, en rekenschap gegeven van de enorme complexiteit van het vraagstuk. Toch moet de jury tot zijn spijt vaststellen dat de drie plannen te weinig oplossingen en perspectieven bieden en te veel blijven hangen in op zichzelf sterke inventarisaties en analyses.

Zo rijst in geen enkele inzending een scherp beeld op van hoe het toekomstige landschap er uitziet en of dat dan ook 'verrukkelijk' is. Bovendien geven de drie inzenders onvoldoende antwoord op de belangrijke regievraag: hoe worden ontwikkelingen op gang geholpen, wie draait aan welke knoppen, hoe verhouden de voorstellen zich tot de institutionele en financiële werkelijkheid? Het doet streekjurylid Hans Huijbers (agrariër) verzuchten dat het lijkt alsof onbedoeld klassieke landschapsplanologen aan de slag zijn gegaan om uiteindelijk met traditionele ruilverkavelingen op de proppen komen, zonder idee over wie daarin de regie moet nemen. De uitkomst is onoverkomelijk: de juryleden besluiten om geen winnaar aan te wijzen, maar doen wel een oproep aan de regio om de ontwerponderzoeken een vervolg te geven.

De methodiek achter de inzending **Landschapconnectoren** kan volgens de jury de ruimtelijke ordening in Brabant van nieuw elan voorzien. Het gesprek moet niet langer gaan over de paradox tussen stad en periferie, maar over het mozaïeklandschap waar harde keuzes nodig zijn – 'waar intensiveren, waar niet?'. De analogie met de printplaat is een sterk middel om een nieuw en verrukkelijk landschap te maken. Het bodem- en watersysteem dienen als 'bodemplaat', fysieke en virtuele netwerken (in het plan 'sporen' genoemd) worden aangezet, en op de kruispunten van die netwerken komen tal van initiatieven (in het plan 'connectoren' genoemd) tot wasdom.

Maar, zo meent de jury, juist op het punt van die connectoren, en hoe zij op de kruispunten van 'richtinggevende netwerken' tot ontplooiing komen, is het voorstel braaf. De inzenders lijken te leunen op projecten die we in de hedendaagse ruimtelijke ordening al kennen, zoals de combi van akkerbouw en zonnepanelen. Ook de uitgewerkte deelgebieden – 'hightech productieland', 'verbindend woongebied', 'klimaatrobuste natuur' – brengen de jury niet in vervoering. De jury is verbaasd dat op de printplaat nieuwe en innovatieve sporen ontbreken, zoals warmte- en CO₂-netwerken, nieuwe vormen van mobiliteit of sociale relaties. Daardoor blijven verrassende combinaties op de kruispunten achterwege, zoals een wellnesscentrum dat gebruikmaakt van de restwarmte van een datacentrum, het 'ontdorpen' van plekken of het verbouwen van 'personalized food'. Dat is meer dan spijtig, omdat daardoor de legitimiteit van de methodiek – het opsporen van onconventionele oplossingen – onder druk komt te staan. Uiteindelijk ziet jury in het

EO WIJERS
STICHTING

plan vooral een herhaling van de aloude lagenbenadering die, en laat daar geen misverstand over bestaan, weer aan belang moet winnen, maar rest de twijfel of de voorgestelde methodiek in de Brabantse dynamiek het verschil kan maken.

‘De complexiteit spat van de posters af’, ‘de inzenders raken de kern van de problematiek’, ‘ze snappen de logica van landschapsvormende processen’ – de jury is onder de indruk van het onderzoekswerk dat het team achter **De Schakelkast** heeft verricht. De inzenders trappen niet in de valkuil om van scratch een landschapsonwerp te maken, maar richten zich vol overgave op de ‘bouwstenen’ die uiteindelijk landschapsvormend zullen zijn, zoals teeltplannen, het sluiten van kringlopen en de beschikbaarheid van water. Of zoals ze zelf zeggen: ‘Wij kunnen wel tekenen hoe het landschap zich in het ideale geval moet ontwikkelen en hoe al die transitie dienen te verlopen, maar als je geen grip hebt op die bouwstenen, op het krachtenveld, ben je als ontwerper vleugellam.’

Dus ja, de inzenders weten precies hoe het onder de motorkap werkt, maar de jury krijgt niet te horen waarheen de auto rijdt. De grootste teleurstelling betreft het gemis aan arrangementen. De in ronde 1 beloofde nieuwe relaties tussen stad, economie en landschap, waarmee invulling gegeven zou worden aan het idee van de Kempen en Groote Heide als leverancier van grondstoffen voor een circulaire en biobased economie ontbreken. Met name streekjurylid Ester van de Wiel (ontwerper) betreurt het gemis aan experimenten. Ze had graag gezien dat bijvoorbeeld voor een grondstof als cellulose – volgens de inzenders ‘het nieuwe goud’ – was uitgevogeld tot wat voor ketens en relaties dat leidt en hoe die dan de landschapsvorming beïnvloeden.

Ook over de ‘schakelkast’ zelf – een rentmeesterachtig uitvoeringsorgaan dat bemiddelt tussen boeren, bewoners, overheden, kennisinstellingen, bedrijven en experts – bestaan vragen. Wie zitten daarin? Met welk mandaat gaan ze aan de slag? Welke instrumenten hebben ze tot hun beschikking?

Voor een glimp van een toekomstig landschap moet de jury bij **Landlink** zijn, misschien wel het meest concrete voorstel. De inzenders schetsen een toekomst waarin op leegstaande erven circulaire en energieneutrale nieuwbouwwoningen staan. Rondom ligt een divers landschap waar bewoners – veelal zelfbouwende ouderen en starters – hun voedsel verbouwen, maar waar nog steeds plek is voor uiteenlopende agrarische activiteiten, van intensieve veeteelt tot biologische akkerbouw. Recreanten komen voor een wandeling en een kop thee en verblijven in ‘cabins’ aan de herstelde beek.

De kavelruil die hiervoor nodig is in handen van het ‘landlinkfonds’, waarmee grond van stoppende boeren verdeeld wordt onder agrariërs die door willen. Dit tegen een aantrekkelijke pacht prijs, maar in ruil voor ‘groene’ tegenprestaties op het gebied van natuurontwikkeling en landschapsbeheer. De huiskavels die het fonds verwerft worden verpacht aan individuen of collectieven die in het landelijk gebied woningen willen bouwen. Ook aan hen worden kwaliteitseisen gesteld. Daarvoor ontwierpen de inzenders een speciale app waarmee zelfbouwers berekenen welke en hoeveel maatschappelijke diensten – waterberging, deelautosystemen, energie,

EO WIJERS
STICHTING

landschapsherstel – ze moeten leveren als ze op een voormalig erf woningbouw toevoegen.

De jury is blij dat het plan een einde maakt aan de onwenselijke situatie waarin prijzen worden opgedreven, boeren in de tang zitten en wonen in het landschap voor de happy few is. Toch vindt de jury het jammer dat de ontwerpers in hun toekomstbeeld teruggrijpen op het lieflijke landschap van 1850. 'Daarmee lossen we nooit de opgaven van vandaag op', aldus een jurylid. Ook rijst de vraag of de VAB-locaties wel de beste plekken zijn om woningbouw toe te voegen en vraagstukken van antwoorden te voorzien. Naast de nodige kanttekeningen bij de app, betreft de grootste kritiek het schaalniveau: de regionale blik ontbreekt in deze inzending volledig.

Om toch positief te eindigen geeft de jury een opbeurend advies aan de regionale opdrachtgevers. De jury is namelijk wel gecharmeerd van de methodieken die de inzenders op tafel leggen: de printplaat als metafoor voor landschapsontwikkeling, een ontwikkelfonds om woningbouw en landbouwperspectieven te verenigen, 'gebiedsbouwstenen' op basis van teeltsystemen, kringlopen en 'shelter belts'. Het zou dan ook mooi zijn als de teams de kans krijgen om hun concepten en de potenties die daarin schuilen verder uit te werken.

Laat het team van Landlink bijvoorbeeld hun tool voor collectief opdrachtgeverschap en 'rood voor rood' nader uitwerken en verbinden met de opgaven op het regionale schaalniveau. Zorg dat de bedenkers van Landschapsconnectoren ontwerpen aan de 'slimme' netwerken die erbij komen, zoals warmte en elektriciteit, om zo onconventionele 'connectoren' op te sporen. En de makers van De Schakelkast moeten een veelbelovend 'arrangement' kiezen, de gebiedsbouwstenen verder uitwerken en laten zien hoe je daarmee tot het verrukkelijke landschap van morgen komt.

Tekst: Mark Hendriks